

Fekete Nagy Antal:

A ROMÁNSÁG MEGTELEPÜLÉSE A KÖZÉPKORBAN

Az országhatárok biztosítása volt az erdélyi magyarság és székelység feladata, s így terjeszkedésük déli és keleti irányban haladt. Az erdélyi peremhegység lejtőin és az Al-Duna irányában a Maros vidéki magyarság határvédő elemei védték a belső vidékek biztonságát. Ugyancsak a Maros vidéki magyarság biztosította a Déli-Kárpátok keskeny szorosait is, míg a Keleti-Kárpátok átjáróit a székelység őrizte. Az erdélyi peremhegység nyugati vidéke így megtelepítetlenül maradt. Ezt még az alföldi medence keleti irányban terjeszkedő magyarsága is kikerülte, mivel foglalkozási ágai számára alkalmatlannak találta.

A gazdátlanul és megtelepítetlenül maradt hegyvidék mint bükk- és fenyőerdő által borított, a magyarság foglalkozási ágai szempontjából számba nemigen jöhető terület, a királyi jog érvényesítésével Szent István, illetve a királyság birtokába jutott, később pedig királyaink adománya folytán egyházi és magánföldesúri tulajdonba ment át. Amikor az erdélyi birtokosok, ideszámítva a királyi uradalmakat is, minden gazdasági szempontból tekintetbe jövő területet birtokba vettek, igyekeztek annak gazdasági jelentőségét és értékét fokozni. Mivel céljukat csak a lakosság növelésével tudták elérni, a hegyi legelőkön nyájaival egy ideig minden földesúri hovatartozás nélkül bolyongó románságot szívesen fogadták. Védelmet nyújtottak neki, nyájai számára pedig a szabad vándorlási területet biztosították. A románok viszont a kapott előnyökért az állataik után fizetett adóval növelték a földesúr gazdasági erejét.

A románok Erdélyben először, mint Anonymus is bizonyítja, a XII. század második felében tűntek fel. Minden más vélemény történeti adatainkkal ellenkezik, és bizonyítékaink súlyán

nem változtathat a dákoromán elméletben megszületett legteszetősebb feltevés sem.

Hiteles okleveleink szerint az első románok, amikor már némi tekintetben területileg is rögzíteni tudjuk tartózkodási helyüket, Havaselvével szomszédos határszéli területen, a Fogarasi havasok vidékén, királyi uradalmakban tűnnek fel 1222-ben. Az Erdély ősi lakosságát erősen sújtó tatárjárás a hegyi legelőkön vándorló románságot nem érintette, ez nemcsak biztos menedéket talált az erdőkben, hanem a korábbi lakosság pusztulása következtében még tágabb vándorlási területeket is nyert. A románok vándorló pásztorkodó életmódjukat a tatárjárás után is megtartották, úgyhogy amikor később is feltűnnek egyes vidékeken, mindig anélkül említik őket, hogy faluhoz vagy telephez kötöttségük kitűnnék. Figyelmen kívül hagyva a sok hamis oklevelet, 1222 után a románok csak 1247-ben tűnnek ismét fel, mégpedig a Fogarastól nyugatra eső határszéli területeken, az Olt folyó, Hátszeg vidékén és Krassó vármegyében; mindig a lakóhely megnevezése nélkül. Ekkor már ugyan telephez kötöttebb állapotban voltak, mert kenézek alatt élőknek mondják őket. Itt megemlítjük még, hogy a betelepülő románság intézményei közül a vajdaság nem román, hanem tiszta magyar eredetű. A korán kialakult erdélyi vajdai intézményt kétségtelenül a magyaroktól vették át a románok, egyéb balkáni töredékeik ugyanis nem ismerik azt.

A magyar és szász lakosság, népi erejének újabb gyarapodásával a XIII. század vége felé ismét erős terjeszkedésnek indult, és nemsokára nemcsak elérte régebben is használt területeinek határát, hanem még a keskenyebb folyóvölgyek vidékét is birtokba vette. Úgyszólván mindenütt az erdőhatárig nyomult előre, sőt sok helyen az erdőt is, főleg a tölgyerdőt makkoltatás céljaira felhasználta. A határok kiszélesítésével a hegyi legelőkön és makkos erdőkben vándorló életmódot folytató román pásztorkodók mind több érintkezési pontot találtak a régi lakossággal. Közülük egyesek végleg egy gazdához szegődtek és megtelepedtek, mint a Rátót nemzetség Bihar vármegyei birtokán 1283 előtt letelepedett Oláhtelek tulajdonosának házanépe. Mert hogy nem nagyobb számú románság élt itt, arra rámutat

maga a telek szó, amely kisebb, egy család megélhetéséhez elegendő területet jelent. A földművelő lakosság hatása alatt a románok lassan megtanulta a földművelést. Erre később erősen rá is volt utalva, mert a határoknak mind élesebb vonalú kialakulása következtében a korlátlan vándorlási lehetőség megszűnt. Mind többen és többen szegődtek tehát egy-egy nagybirtokoshoz, kezdetben főleg a királyi uradalmakhoz, melyeknek határai között, ha korlátozva is, de még mindig elég szabadon folytathatták pásztorkodó életmódjukat.

Az idegen népek adója – így a felvidéki és erdélyi szászoké is – a magyar állami berendezkedés szervezete szerint a királyt illette meg. Az ország keleti részén letelepülő románok adójához is ragaszkodott az uralkodó, akár királyi, akár pedig magánföldesúri területen telepedtek meg. Amikor az egyházi és világi földesurak nagy kiterjedésű birtokaik teljesebb gazdasági kihasználására törekedtek, minthogy a belső népesség erőteljesebb kolonizációhoz elegendő emberfelesleget nem tudott adni, szintén román telepeseket igyekeztek szerezni. A románok megtelepítésének joga nem kizárólag a királyt illette meg, hiszen az említett Oláhtelek magánföldesúri területen fekszik. A román telepek azonban csak akkor jelentettek gazdasági értégyarapodást, ha az uralkodó lemondott az őt illető adóról. A királytól kért és adott telepítési engedélyek tehát nem is annyira a telepítési engedély megadását, mint inkább a királyt illető, az új telepések után járó adónak a földesúrra való átruházását jelentik.

A király a későbbi időben, úgy látszik, lemondott a letelepülő románok után egyedül őt illető adóról, mert későbbi okleveleink sohasem említik, hogy övé a magánbirtokokon élő románok minden adója. Az első telepítési engedélyeket, illetve a királyi adónak földesúri jövedelem alakjában való átruházását nagyobb egyházi és világi földesurak nyerték el. Így a XIII. századból ismert két engedélyből egyet az Ákos-nemzetség Illyei vagy Dienessi ága kapott a Hunyad vármegyei Illye, Szád és Fenes nevű birtokaira 1292-ben, egyet pedig a gyulafehérvári káptalan Fülesd és Enyed (Felenyed) nevű Fehér vármegyei birtokaira 1293-ban.

A románok, noha letelepedésük Erdélyben, főleg a nyugati peremhegység vidékén már a XIII. század vége felé megkezdődött, továbbra is nomád vagy félnomád módra éltek. Nem minden esetben bírták ki a földhöz kötöttséget, mint az a korai adat mutatja, mely szerint 1293-ban a székesi uradalom területéről megszöktek és más birtokokra költöztek. Mivel a királyi váruradalmak kiterjedt határai alkalmasak voltak a románok vándor pásztorkodására, a XIV. század elején a románok Erdélyben és a nyugati peremhegység szomszédságában elsősorban királyi területen tűnnek fel. A XIV. század elején Károly király haláláig, 1342-ig a következő megyékben tűnnek fel név szerint is megnevezett harminckét helységben: Bereg, Máramaros, Bihar, Szilágy, Kolozs, Hunyad, Krassó, Temes, Fehér, Szeben és Fogaras vármegyékben. Feltűnésük körülményei kétségtelenül bizonyítják a lassú letelepedést és térhódítást.

A felsorolt vármegyék területi fekvéseit vizsgálva, feltűnő, hogy a románság az Erdélyt övező peremhegység déli és nyugati vidékén tűnik fel, félkörben fogva körül a területtől keletre megtelepült magyarságot. A terjeszkedési terület ily módon történt kialakulása, mint már utaltunk rá, a természeti tényezőkön kívül gazdasági és politikai körülményekkel függ össze. A déli határszélek magas hegyein a legkorábbi időkben akadály nélkül vándorolhatott a politikai vagy fegyveres erőt nem jelentő románság. Későbbi terjeszkedését nagyban előmozdította az Al-Dunán mélyen lenyúló Szörényi bánóság, ahol szintén akadály nélkül vándorolhatott észak felé a végig magyar fennhatóság alá eső területeken. Az Erdéllyel szomszédos területek román lakosságát a XIV. század elején egyes vajdák néha súlyosabb harcok és vérengzések árán mind nagyobb politikai közösségbe tömörítették, míg végül a két vajda, a moldvai és havaselvei uralma megszilárdult. Ők azonban a XIV. században úgyszólván állandó hűbéresei voltak a magyar királyoknak, ami népük számára nagyban megkönnyítette a bevándorlást. A románok száma ezenkívül erősen növekedett az egyes vajda családok között a hatalomért folytatott harcok következtében is, mivel a kisebbségben maradt vajda családok

Magyarországba költöztek, és itt birtokot nyerve véglegesen letelepedtek. A politikai kapcsolatok és a határviszonyok teszik tehát érthetővé, hogy a románok nagyobb tömegben éppen a déli részekben, valamint a Moldvával szomszédos Máramaros területén jelentek meg. Innen azután továbbterjeszkedtek Erdély nyugati részében, mindenütt a magyarság által gyérebben lakott vagy megtelepítetlenül hagyott, a maguk nomadizáló életmódjára alkalmas, erdővel borított és hegyi legelő vidékeken.

A román települések földrajzi tényezőit vizsgálva, az erdőhárt is tekintetbe véve, azonnal szembeűnik, hogy a hegyi legelőkről leszálló románság vagy az erdő tisztásain, mint például Szilágy vármegyében, vagy pedig közvetlen az erdő alján telepedett meg, mint Biharban, és alkotott helységeket. Az erdőtől és legelőtől nem is tudott mindaddig eltávolodni, amíg teljesen fel nem hagyott nomadizáló életmódjával. Ezért nagyobb, erdő nélküli, alacsonyabb vidéken csak a XIV. század második felében találunk román telepeket, amikor a nomadizálás lehetőségei már csökkentek.

A román telepek helynévanyagának nyelvi eredetét kutatva megállapíthatjuk, hogy az 1337-ben feltűnő román Kaprevárt kivéve, a XIV. század közepéig nincsen egyetlen román képzésű helynév sem, ami azt bizonyítja, hogy még megnagyobbodott számuk mellett sem jelentenek a XIV. század elején olyan tömeget, amely az őslakosság mellett komolyan szóba jöhetne. A románoknak a magyarokéhoz és németekéhez viszonyított nagyon kis arányszáma okozza, hogy román helynevek csak ritka esetben tudnak kialakulni a környező magyar és német falvak között. Ha a románok falvankénti megtelepedésének körülményeit vizsgáljuk, könnyen megállapíthatjuk, hogy kevés eshetőség is volt román falunevek keletkezésére. A románok ugyanis, ha csoportfalvakat alkottak is, a XIV. század folyamán legtöbb esetben nem új falvakban, hanem már meglévő, elnéptelenedett vagy nagy határú magyar, német, szláv nevű falvakban telepedtek meg. Ezeket nyitották meg előttük a földesurak, akik a XIV. században jövedelmeik fokozására törekedve, birtokaik intenzívebb kihasználása érdekében gyéren lakott, de

nagy kiterjedésű falujuk határát megosztották, és annak egy részébe románokat telepítettek le (Bocsárd, Fráta stb.).

A románok számbeli erejét nagyon fokozta a vajda családok és velük rokonságban lévők bevándorlása. Bogdán vajda 1335-ben, a Bedőházi és vele rokon családok 1336-ban, Karácsony (a Bilkey, Gorzó, Lipcsey családok őse) 1341 előtt, Juga (a Gyulafalvy és vele rokon családok őse) 1343-ban, Erdő vajda és testvére Sztán (a Szaplanczy, Nán, Sztán, Tivadar, Mihályi, Maris, Biró, Mich, Dán stb. családok őse) 1345-ben tűnnek fel Magyarországon, és pedig Máramaros és Bereg vármegyék területén. Ezek valamennyien Moldva területéről költöztek be. A Havaselvéről beköltözött Zarna fiai, a Dánffy és Rékássy családok, továbbá a Nekcseffiak ősei, mint szintén bevándorló románok, 1359-ben tűnnek fel tiszta magyar vidéken, Temes vármegyében, ahol nagy birtokot szerezve, a vidék legelőkelőbbjei közé kerültek. Mindezeket a családokat, birtokuk nagyságát és későbbi emelkedésüket tekintve, messze felülmúlta a Moldvából menekült Szász vajda ivadéka, a bélteki Drágffy család, amely 1364-ben tűnik fel Magyarországon. Már az első nemzedék is nagy szerepet játszott. Tagjai Máramaros, Szatmár és Ugocsa vármegyék, valamint a székelyek ispánjai lettek, János pedig 1388 körül a királyi főlovászmesteri tisztséget viselte. Birtokaik, ha szétszórtan is, több keleti vármegyében feküdtek, és több váruralalom volt a kezükön.

Mindezek a felsorolt, nagyrészt vajda családok nem egyedül jöttek az országba, hanem magukkal hozták cselédségüket és a hozzájuk hű családokat is. Az kétségtelen, hogy egyes vidékek, mint Máramaros, Hunyad, Temes és Krassó vármegyék vidéke erősen elrománosodott már a XIV. században. A jogi és társadalmi fejlődés azonban a különböző vidékeken különböző időben és módon folyt le. A megfelelő nagyságú kisbirtokkal rendelkező vajda és kenéz családok egyes megyékben, mint Máramarosban és főleg Hunyad vármegyében, korán bejutottak a nemesség soraiba, és lassan elmagyarosodtak. A Temes és Krassó vármegyei kis kenézfalvak tulajdonosai, noha erősen beékelődtek a magyarságba, amit falvaiknak állandóan magyar

ERDÉLY ROMÁN TELEPÜLÉSEI A XIV. SZÁZADBAN

(FEKETE NAGY, GLASER, MAKKAI NYOMÁN)

- román falvak, vagy
kenézi székhelyek
- román birtokosok
vagy szörvályok

- le nem települt románok
- fenyő- és bükkerdők
- hegyi legelők

alakban feltűnő nevei is mutatnak, lesüllyedtek a jobbágyságba. A románoknak, ha meg is maradtak egy-egy uradalom területén, jó ideig nem volt állandó telepük, hanem az uradalom nagy határai között vándoroltak. A szörénységiek egy része még 1378-ban is a mezőkön, sátor alatt tanyázott. A gorbóvölgyieket, akik később több falut alkottak, 1344-ben a lakóhely megnevezése nélkül említik. A Dánffyak egyik román jobbágyáról 1370-ben, lakóhely nélkül, csak annyit mondanak, hogy az uradalom területén belül tartózkodott. A krassói románok is gyakran változtatták szállásaikat, mert bizonytalan lakóhelyeikről szólnak 1363-ban. A nagyobb uradalmak területén sokáig a félnomád állapotot tartották fenn a románok. Esetleg állandóan változtatták a pásztorkodás helyét, mint a Szatmár vármegyei Kissemjén románjai, akik mint disznópásztorok tűnnek fel 1357-ben, anélkül hogy a későbbi időben bármi nyomuk is volna, vagy mint Sólyomkő vár románjai, akik 1357-ben több ezer disznót hajtva vándoroltak a makkos erdőben. Magasabb pásztorkodási fokot jelentett, ha a vándorlás már megkötöttebb körülmények között, a téli és nyári szállás váltakozásával folyt, így a máramarosi románok körében, akiknek nyári szállását említik 1364-ben.

A letelepedés csak akkor következett be, ha a románság leszállott az erdős hegyekből, és az őslakosság közelében választott magának szállást; itt ugyanis a községi határok kialakulása megakadályozta a szélesebb környezetben való mozgást és vándorlást. Főleg azonban az esetben gyors a végleges letelepülés, ha a románok pár faluval bíró földesurak területén kaptak földet, ahol a szomszéd község határa útját állta a további vándorlásnak. A vándorló, megkötöttség nélkül élő románság a szokás- és törvénszabta korlátokhoz sokáig nem bírt alkalmazkodni. Mint minden pásztornép, nemigen tudott különbséget tenni az enyém és a tied között. Innen a gyakori hatalmaskodások, melyeknek során magyar és szász szomszédaiktól legtöbb esetben állatokat, juhokat, kecskéket, disznókat, teheneket és ökröket vettek el. Kis, alacsony lovaik mellett szerették a magyar fajtájú lovakat is; amikor tehát 1367-ben a kolozsmonostori konvent nyolc eltulajdonított lovából a törvény kényszere

alatt négyet visszaadnak, a két legjobbat menten vissza is lopják.

A románok vándorpásztorkodása kizárja azt, hogy nagyobb tömegben jelenhettek volna meg, viszont érthetővé teszi, hogy megjelenésüktől kezdve Erdély legkülönbözőbb pontjain tűnnek fel, és pedig nemcsak Moldvával és Havaselvével határos országrészekben, hanem igen távoli vidékeken is, mint például 1283-ban a Bihar vármegyei Oláhteleken.

A véglegesen letelepült románok foglalkozási ágai mindenben hasonlóak lesznek a többi jobbágyságéhoz. Földművelést és állattenyésztést űznek, főleg az erdőövtől távolabbi vidékeken. Így a Himffy család kövesdvári kenézeinek ökreit, lovait, kecskéit, disznait, csirkéit, malmát és gabonáját említik, annak bizonyosságául, hogy az állattenyésztés mellett földművelő életet éltek, hiszen a csirke és a malom még a félnomád állapotú népeknél sem fordul elő. A fogarasi bojárok pedig a juh, disznó, méh és szőlő után mentesülnek a tizedfizetés alól. Ez mind azt bizonyítja, hogy voltak közöttük olyan elemek, főleg a társadalmi tekintetben magasabban álló bojárok és kenézek között, akik már helyhez kötött életet éltek. Ez a két eset azonban a kivételek közé tartozik, mert a románok többsége, XIV. századi adataink szerint, még nemigen távolodott el az erdőövtől. Falvaik az erdőöv alján keletkeztek, s ahol, mint Fogaras, Temes és Krassó-Szörény vármegyék területén, telepeik az erdőövtől távolabb estek, ott is híd gyanánt kötik ezeket össze az erdő aljával egyes falvaik. Oláhfráta az egyetlen kivétel, mely távol esik minden erdőtől és a Mezőség aljában fekszik. Erről azonban tudjuk, hogy nem természetes település, hanem a Frátai család 1391 előtt juttatta földhöz lakóit.

A románok Magyarországra való bevándorlása és terjeszkedése minden vonalon kedvező feltételekre talált. Előkelő családjaik, mint a Drágffyak és Dánffyak ősei, már beköltözésükkor hatalmas birtoktesteket kaptak, ami nagyban egyengette későbbi emelkedésük útját. A kenézek és vajdák nagy része örökletessé tette családjában kondicionális birtokát, amelynek révén a fejlődés folyamán a nemesek közé jutottak. Önkormányzatukat és bíraskodásukat kenézeik és vajdáik révén ma-

guk gyakorolták. A román jobbágyok jogi helyzetükben semmi-
ben sem különböztek a más nyelvűektől, vagyont gyűjthettek
és gyűjtöttek is. Mindezek a kedvező körülmények nagyban
elősegítették a következő századokban a XIV. században még
csekély számú románok elszaporodását és térhódítását.

A románság XV. századi továbbterjeszkedését, főleg a ma-
gyar vidékek felé, már nem természetes település, hanem mes-
terséges, gazdasági előnyök által javasolt telepítés jellemzi.
A nagyobb birtokosok most már Erdély belsejében is a széle-
sebb határú magyar falvak területét megosztva, átadják a ro-
mán jobbágyságnak. Ezt a XV. századi terjeszkedést nagyban
megkönnyítette a múltban is a románságnak minden rétegére
jellemző magas szaporodási arányszáma. Nemcsak a jobbágy-
ságba lesüllyedt román parasztság szaporodott erősen, hanem
a középbirtokosság sorába felemelkedett nemesség is. Jellemző,
hogy Máramarosban nem egy olyan román eredetű bevándor-
olt vajdaivadék ismeretes, akitől tíz-tizenkettő, a későbbi idő-
ben részben elmagyarosodott család származik.

A románság és a magyarság közt a XV. században nagyobb
érintkezési felületek alakultak ki, ami egyes területeken elromá-
nosodásra, más vidéken pedig bizonyos fokú elmagyarosodás-
ra vezetett. A nemesség soraiba bejutott vajdai vagy kenézi ere-
detű családok egyes, erősen magyar jellegű területeken, ha nem
is száz százalékban, elmagyarosodtak, mint Máramaros,
Hunyad, Krassó-Szörény és Temes vármegyék egykori királyi
uradalmaiban, ami még a román jobbágyságra is kihatott. Ma-
gánföldesúri területen azonban a társadalmi fejlődésnek igen
korai időkben beállott megmerevedése még a kenézi és vajdai
eredetű családoknak sem tette lehetővé a nemesek közé való
emelkedést, ami azután főleg Erdély nyugati vidékein nagy ro-
mán tömbök kialakulására vezetett.

A románság bevándorlásának útját, irányát és nagyobb cso-
portokban jelentkező települési helyeit vizsgálva, okleveles ada-
tunk alapján megállapíthatjuk, hogy első ízben a Havaselvével
szomszédos területeken, vagyis Erdély déli részén tűnt fel na-
gyobb tömegben mint helyhez nem kötött nomád pásztornép,
és később ugyanitt telepedett meg összefüggőbb csoportokban.

Útja innen észak felé, Krassó és Temes, majd Hunyad és Arad vármegye felé vitt. A másik nagy érintkezési hely Moldva volt. Innen főleg Máramaros vármegyén keresztül szivárgott be a románság, és szintén az Erdélyt nyugat felől övező peremhegység környékén helyezkedve el, innen terjeszkedett keleti és nyugati irányba. Feltűnő, hogy Erdély keleti vidékein, a Székelyföldön és a vele határos területeken a XIV. század végéig, sőt még később sem tudtak tért hódítani.

Ha a magyarság és a románság erdélyi, valamint a határos nyugati területeken történt terjeszkedését minden ponton végigkísérjük, történeti, nyelvészeti és régészeti adataink alapján kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy a magyarság megtelepülése mindenütt megelőzte azt. A románok nemcsak a magyar honfoglalás, hanem a németek beköltözése után, a keretek megalkotása után léptek Erdély földjére.¹

¹ A fentiek bizonyítására lásd A. Fekete Nagy–L. Makkai: *Documenta historiam Valchorum in Hungaria illustrantia* (Bp. 1941) c. munkáját és az ott felhasznált irodalmat.